

Een zonderling gerechtelijk duel als late uitloper van de Gentse Alijn-Rijmvete

Luc Devriese en Erik Verroken

(1) DIERICX, CH.L. *Mémoires sur la Ville de Gand*, Gent, 1815, deel 2, pp. 551-552; DE SAINT GENOIS, J. *Origine de l'hospice Sainte Cathérine dit Kinderen Alyn's hospitaal à Gand*. In: *Messenger des Sciences Historiques*, Gent, 1850, pp. 98-138; ROGGHE, P. *Het Alijnshospitaal te Gent*. In: *Appeltjes van het Meetjesland*, 1965 nr. 16, pp. 132-145; LUYCKX-FONCKE, E., *Het hospices der kinderen Alijn of Alijns-godshuis te Gent*. In: *Oostvlaamse Zanten*, 1962, jg. 37, p. 1. Noch deze noch andere auteurs legden een verband tussen de dood van Jan van der Zickelen en de Alijn-Rijm vete, onderwerp van dit artikel.

(2) De familienaam werd in de vroege teksten meest als Alin (ook Halin) geschreven (verbuigingsvormen Alins en Aline), zoals ook Rim, en dit evolueerde tot 'y' of 'ij'. In het artikel wordt de 'moderne' schrijfwijze Alijn en Rijm gebruikt. De instelling werd meestal aangeduid als (H)Alins spita(e)l of hospita(e)l en hospice. 'Alins' betekent hier 'van Alin'. Ook de naam van de patroonheilige van de kapel, de H. Katherina, werd veelvuldig gebruikt.

(3) Diericx en na hem ook Voisin en Steyaert beschreven een Romeo-en-Juliaversie van de Alijn-Rijm historie, die blijkbaar onder het volk leefde. De twist zou ontstaan zijn omdat een jongen van de familie Alijn, die tot de volgersnering behoord zou hebben, verliefd werd op de dochter van een voornaam lid van de wevers, die door haar vader uitgehuwelijkt zou worden aan een Rijm, die met de wevers geallieerd geweest zou zijn. De publicatie van de Saint-Genois (1850) verwees de liefdes-historie naar het rijk der fabelen. Het was vooral Paul Rogghé die in zijn studie uit 1965 bewees dat de vete ook niets te maken had met de tegenstelling tussen wevers en volgers. Hij vestigde de aandacht op de bredere politieke achtergronden van het drama.

(4) De Alijn-Rijm vete eiste overigens lang niet zoveel slachtoffers als de vendetta-oorlog die vroeger

Het Huis van Alijn, welbekend museum, 'moederhuis' en redactie-adres van dit tijdschrift *Van Mensen & Dingen*, heeft een lange voor-geschiedenis als Alijnshospitaal. (1) Het was één van de vele kleine caritatieve instellingen die in de middeleeuwse steden opgericht werden. Dergelijke hospitalen of godshuizen boden onderdak aan (in principe) behoeftige, meestal alleenstaande ouderen. Te Gent is dit hospitium het enige in zijn soort dat tot op heden goed bewaard bleef, zij het niet in zijn oorspronkelijke, maar in zijn zestiende-eeuwse vorm.

Het verhaal achter dit Huis vertegenwoordigt een sterk staaltje laat-middeleeuwse mentaliteitsgeschiedenis. Het godshuis werd immers opgericht als boetedoening aan de gebroeders Rijm en hun medeplichtigen opgelegd na hun beruchte aanslag op de Alijns (2) en hun vrienden in 1354. De Gentse schepenen Heinric Alijn, zijn broer Zeger en hun *knape* 'helper' werden toen bij klaarlichte dag op het kerkhof bij de huidige kathedraal vermoord door de broers Goessin en Symoen Rijm. Deze bloedige episode, die zich afspeelde in het veertiende-eeuwse stedelijke patriciërsmilieu, sprak en spreekt nog steeds tot de verbeelding. Vandaar dat deze geschiedenis niet alleen historici boeide, maar ook een zekere legendevorming kende. (3)

Enkele nevenfeiten, die tot op heden geen aandacht kregen, illustren evengoed als de moord zelf de tijdsgeest, waarin bloedige familieveten en vendetta's onder het hoogste stadspatriciaat, voor ons onvoorstelbare gevolgen konden hebben. (4) Het meest spectaculaire daarvan was het gerechtelijk tweegevecht, waarbij Jan van der Zickelen, een van de meest vooraanstaande Gentenaars uit die tijd, het leven liet. Het greep plaats te Rijsel in 1384, tijdens de felle en langdurige Gentse opstand (1379-1385) (5) tegen de Vlaamse graaf Lodewijk van Male (regering: 1346-1384). Deze bijdrage wil de omstandigheden en gebruiken belichten die aan de basis lagen van die geschiedenis. Hierbij komt vooral de correlatie aan bod met het Alijn-Rijm conflict dat dertig jaar (!) eerder uitmondde in de aanslag op het kerkhof. Het onderwerp is nog niet ten gronde onderzocht, maar we hopen hiermee toch gedeeltelijk te kunnen voldoen aan de anderhalve eeuw oude verzuchting van Kervyn de Lettenhove, *Le procès et la mort de Jean de la Faucille* (van der Zickelen) *mériteraient des recherches spéciales*, (6) opgetekend in zijn monumentale eerste wetenschappelijke uitgave van de kronieken van Jehan Froissart, de voornaamste bron van dit verhaal. (7)

Afb. 1: Beeld boven het barokke ingangspoortje aan de Kraanlei van de H. Catherina, patrones van het *Kindren Halyns Hospital 1363*, zoals het opschrift luidt (foto C. Puttevijs). De stichtingsakte werd in dat jaar opgemaakt, maar het generaal akkoord daartoe was al in 1362, onder leiding van Jan van der Zickelen tot stand gekomen en pas in 1365 toen de goedkeuring van de stichting door de bisschop van Doornik arriveerde, was alles in orde. De wapenschildjes op de poortomlijsting onder het beeld (hier niet zichtbaar) zijn van de families van Pottelsberghe-van Steelandt, Immerseel en Sersanders, die in de 16de eeuw een belangrijke rol speelden bij de herinrichting van het godshuis.

nog de Borluuts tegenover de clan van Sint-Baafs had geplaatst. Zie BLOCKMANS, W. Een Middeleeuwse Vendetta. Gent 1300, Houten 1990, pp.1-160.

(5) Een synthese van de sociale en politieke achtergronden van deze 'Gentse oorlog' in DEMUYNCK, R. De Gentse oorlog (1379-1385). Oorzaken en karakter. In: Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Gent, 1951, deel 5, pp. 305-318.

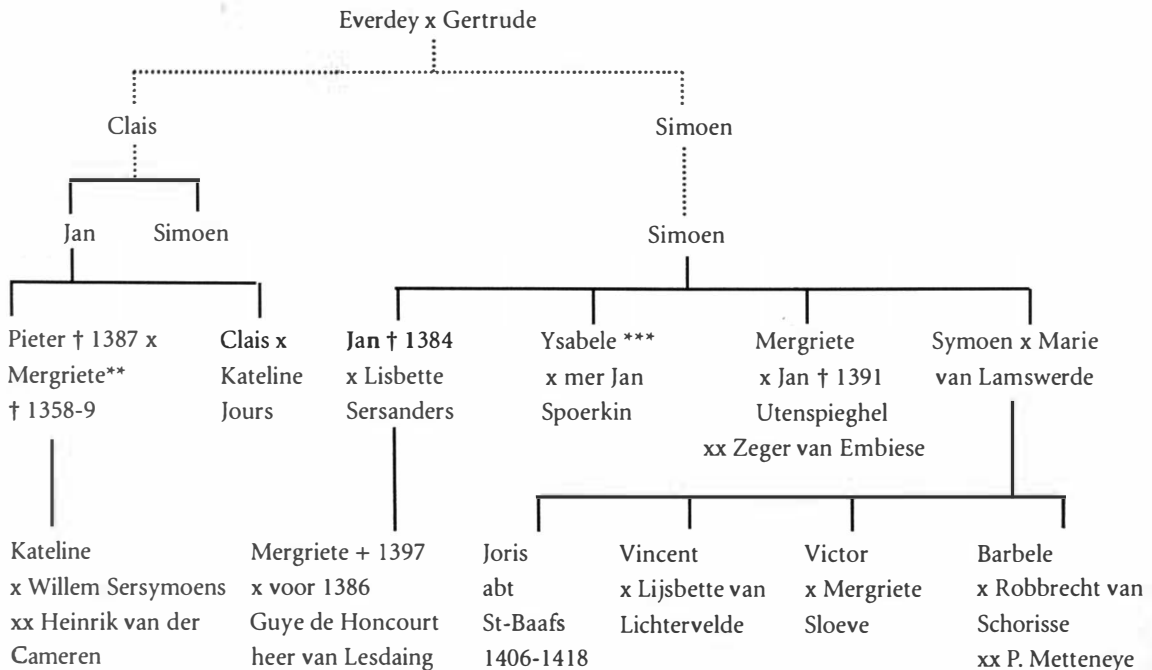
(6) KERVYN DE LETTENHOVE, M. Froissart, Chroniques (1325-1400), Brussel, 1867-1877, deel XXI, p. 181. Deze tekst en zeer onvolledige fragmenten uit deel IX en X met de gegevens over Jan van der Zickelen zijn in PDF-versie raadpleegbaar in gallica.bnf.fr. Meerdere familiegegevens door Kervyn aangegeven in de noten zijn echter foutief, o.a. de relatie met Anjou. De zoon van Jan die daarin vermeld wordt, was een zoon van Symoen, zijn broer. Een recente meer beknopte en goedkope uitgave is AINSWORTH, P.F. DILLER, G.T. Jean Froissart. Chroniques. Livres I et II. Parijs, 2001, Le Livre de Poche, pp. 9-1240. Heel merkwaardig (en ook betrouwbaar) is de 15de-eeuwse Hollandse vertaling door ene Gerijt Potter van der Loo, gepubliceerd door DE PAUW, N. Jehan Froissart's Cronijke van Vlaenderen getranslateert uutten Franssoyse in Duytsche Tale bij Gerijt Potter van der Loo. Deel I, Gent, 1898. De taal hierin is beter verstaanbaar dan het 14de-eeuwse Picardisch Frans van Froissart. De appreciatie van betrouwbaarheid is te vinden in het voorwoord van De Pauw.

(7) De teksten van Froissart werden getoetst aan en aangevuld met onderzoek naar relevante gegevens in de 14de-eeuwse Gentse stadsrekeningen bewaard vanaf 1314 voor het grootste gedeelte van de eeuw (ook in druk uitgegeven, zie DEVRIESE, L. De veertiende-eeuwse Gentse stadsrekeningen. In: Archiefink, Gent, 2004, jg. 4 nr.1, p. 1-3); met daarbij de akten verzameld in de registers van de schepenen van de Keure (bewaard vanaf 1339) en van Gedeele (vanaf 1350).

Jan van der Zickelen en zijn familie

Jan van der Zickelen, de tragische hoofdfiguur, was niet de eerste de beste. Zijn familie (zie kaderstuk) was tijdens de 14de en vroege 15de eeuw een van de machtigste van Gent. Hoewel de leden ervan rijke poorters waren, behoorden ze vermoedelijk niet tot de oligarchische klasse die, tot het einde van de 13de eeuw, het monopolie had in het Gentse stadsbestuur onder het zogenaamde regime van de '39' schepenen. Pas na de machtswissel van 1301-1302 (charter van Senlis) duiken de van der Zickelens op in de stedelijke geschiedenis. In 1305 figureerde een Symoen van der Zickelen onder de 50 Gentenaars die afgevaardigd werden om de beruchte vrede van Athis te ondertekenen. Omstreeks het midden van de eeuw bereikten ze de top in Gent en gingen ze ook daarbuiten meetellen. Het was vooral Jan van der Zickelen, zoon van Symoen, die dat verwezenlijkte. Hij werd in 1359 algemeen grafelijk ontvanger van Vlaanderen en in 1363 van Henegouwen en Holland. Hijzelf was éénmaal (in 1369-1370) en zijn

Genealogie van de familie van der Zickelen in de 14de eeuw*

* Volle lijnen geven zekere relaties weer, stippellijnen vermoedelijke verwantschapslijnen; †: dood; x: gehuwd met; xx: in tweede huwelijk met

** Familiennaam niet bekend

*** In een akte uit 1398 is er sprake van Marie, niet van Beele cfr. SAG, reeks 301, 15, 1397-8, 87v.

De genealogie is problematisch voor de eerste helft van de eeuw. In het dodenboek van de Sint-Janskerk dat in hoofdzaak opgemaakt werd in de eerste helft van de 14de eeuw, maar waarin ook oudere gegevens gekopieerd werden, staan naast meerdere uit andere bronnen bekende, ook verder niet bekende leden van de familie genoteerd. In deze bron zijn echter geen jaartallen te vinden. Wel werd een tak aan de Hoogpoort soms onderscheiden van een andere op Overschelde (ultra Scaldam) rond de Brabantdam. De leden van de eerste tak aangeduid als heer (dominus) heer Simon de Falce (van der Zickelen) en zijn zoon, eveneens Simon, waren waarschijnlijk grootvader en vader van Jan.

De Gentse stadsrekeningen vermeldden in 1316-1317 een Symoen van der Zickelen als geldschieder, samen met andere belangrijke poorters (SAG, 400 nr. 1, f. 40). *Den here Symoen* werd in 1325-1326 en in 1327-1328 genoteerd als geldlener *der stede in hare grote noot* (SAG, 400 nr. 1, f. 305 en nr. 2, f. 121). Deze zal de vader geweest zijn van de Symoen fs. ser (des heer) Symoens van der Zickelen, in 1332-1333 schepen van Gedele (SAG, 400 nr. 3, f. 74v°). Het is weinig waarschijnlijk dat deze laatste Symoen, zoon van heer Symoen, dezelfde man was die zorgde voor het Alijnzoengeld en het is natuurlijk uitgesloten dat hij de broer van Jan was die in 1380-1381 als voorschepen nog een belangrijke rol speelde in de Gentse opstand, zoals beschreven in de hoofdtekst. Het is echter best mogelijk dat hij de vader was van onze protagonist Jan. Dat was ook de mening van Thierry de Limburg-Stirum die deze Symoen beschouwde als de zoon van de Symoen die samen met zijn broer Clais slachtoffer werd van Gillis van Sint-Baafs, zoon van Machelyn, in een conflict over de bezittingen aan de Hoogpoort (de Limburg-Stirum, Th., 1882, p. 132-133, 156-158).

Samen met Symoen vermeldden de stadsrekeningen in 1316-1317 eveneens een Jan van der Zickelen als geldschieder. Hij was vermoedelijk de broer van Symoen, en beiden zoon van Clais. Deze laatste was wellicht de Clais die verwond werd in conflict rond de Hoogpoort. In 1366 bezat de zoon van Jan, ook Clais genoemd, een huis aan de Oude Vismarkt waar voorheen Jan van der Zickelen Claiszone had gewoond. Clais was de ontvanger, respectievelijk pachter van de Vismarkt en het Vleeshuis in 1352-

1353 en 1362-1363 (SAG, 400 nr. 7, f. 274bis en nr. 9, f. 102v°). Hij was gehuwd met Kateline Jours uit een prominente familie van viskopers (SAG, 301, nr. 4, 1373-1374, f. 4v). Zijn broer, Pieter (De Saint-Genois, 1850, p. 129) bezat in 1366 een vierde van het goed dat toebehoorde aan de kinderen Alijn (SAG, 301 nr. 2, 1366-1367, f. 16v°). Beiden werden borgen voor het Alijnsoengeld. Symoen *Clais zone* leverde in 1328-1329 laken aan de stad Gent (SAG, 400 nr. 2, f. 239v°). Deze Symoen, of nog een andere, werd in 1357-1358 voor datzelfde betaald (SAG, 400 nr. 8, f. 212v°). Het is niet uitgesloten dat deze Symoen fs. Clais de vader van de Jan van der Zickelen uit ons verhaal was, maar het is minder waarschijnlijk dan de genealogie die hierboven voorgesteld wordt.

Pas vanaf hier zitten we op genealogisch vaste bodem. Jan had een broer Simoen, en twee zussen Mergriete en Marie (SAG, 301 nr. 15, 1397-1398, 87v°). In 1364 was hij eerste borg voor zijn broer Symoen van der Zickelen Symoenszone wanneer deze het aandeel overhandigt van de Alijns in het zoengeld *commende van der peynen van der doet Heinric Alins ende Zegher Alins ghebroeders* (de Saint-Genois, 1850, p. 129). We mogen aannemen dat hij dan ook de Jan van der Zickelen was die in 1362 het algemeen akkoord tot stand gebracht had. Verdere argumentatie betreffende diens identiteit met de man die in 1384 in duel gedood werd, in voetnoot onder 'Het gerechtelijk tweegevecht. Ridderlijk of walgelijk?'

De overige genealogische gegevens zijn afkomstig uit of worden bevestigd door teksten in SAG, reeks 301 nr. 1 (1349-1350) f. 83; nr. 2 (1356-1357) f. 4: nr. 2 (1362-1363) f. 30 en 32; nr. 2 (1365-1367) f. 48; nr. 6 (1376-1377) f. 3v°-4 en 30; nr. 6 (1377-1378) f. 54v°; nr. 8 (1379-1380) f. 26v°; nr. 10 (1386-1387) f. 32, 39, 97, 97v°, 105v° en 115, 121, 130 en 131v°; nr. 11 (1387-1388) f. 17v° en 27 en 87v°; nr. 11 (1388-1389) f. 25; nr. 12 (1389-1390) f. 45; nr. 15 (1397-1398) f. 5v°, 61v° en 87v°; nr. 15 (1398-1399), f. 10v°, 41v°, 55, 87v° en 91-92; nr. 15 (1399-1400) f. 64; nr. 16 (1401-1402) f. 30v°; nr. 20 (1408-1409) f. 11v°, 13 en 75. Verder nog in SAG, reeks 330 nr. 3 (zoendingen 1364-1365) f. 9-10; nr. 9 (1390-1391) f. 39v°; nr. 10 (1393-1394) f. 5; nr. 10 (1395-1396) f. 58; nr. 10 (1396-1397) f. 6 en 67v°; nr. 11 (1397-1398) f. 19-19v°; nr. 11 (1398-1399) f. 88; nr. 11 (1399-1400) f. 22 en 27v°; nr. 14 (1407-1408) f. 25.

vermoedelijk veel jongere broer Symoentweemaal (in 1377-1378 en in 1380-1381) eerste schepen van de Keure, een functie die min of meer te vergelijken is met het huidige burgemeesterschap. Zijn ver-

(8) Een ongeloofwaardige traditie laat de van der Zickelens afstammen van een familie de la Faucille uit Anjou of Normandië (o.a. in SANDERUS, A., *Flandria Illustrata*, Amsterdam, 1641, p. 176). Nauwkeuriger gegevens in DE LIMBURG STIRUM, T. La Grande Faucille. In: *Le Messenger des Sciences Historiques*, Gent, 1882, pp. 125-140. Voor de stedelijke functies zie VAN DER MEERSCH, P.C. *Memorieboek der Stadt Gent van 't Jaer 1301 tot 1737*, Gent, 1852, deel 1, pp. 83-108, aan te vullen en te corrigeren met gegevens uit de stadsrekeningen van die periode.

(9) Nazareth was een heerlijkheid met hoge justitie die ressorteerde onder het grafelijk leenhof de Stenen Man te Oudenaarde (OPSOMMER, R. *De lenen van het grafelijk leenhof de Stenen Man te Oudenaarde anno 1366*. Uittreksel uit het 'Leenboek van Vlaanderen'. In: *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, Oudenaarde, 1995, deel 32, pp. 245 en 251). De titel had Jan geërfd. In de 19de-eeuwse woorden van graaf Thierry de Limburg Stirum: 'C'est lui (Symoen, de vader van Jan) ou son père (eveneens Symoen) que l'on donna pour époux à Jeanne Utendaele, dame de Nazareth.'

(10) Vooral als pachter van het 'wijngeld' was Sersanders, zelf wijnhandelaar, vele jaren verantwoordelijk voor de belangrijkste stedelijke inkomstenbron.

(11) BOONE, M., *Het vorstelijk domein te Gent (ca. 1385 - ca. 1453): speelbal tussen vorstelijk centralisme en stedelijk particularisme?* In: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1988, deel 42, pp. 76-77.

(12) FRIS, V. *Histoire de Gand*, Gent, 2de uitg. 1930, p. 99.

(13) Stadsarchief Gent (hierna SAG), reeks 400 nr. 9, f. 63.

(14) ROGGE, P. *De samenstelling van de Gentse schepenbanken in de tweede helft van de 14de eeuw*. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1949-1950, deel 4 (afl. 2), pp. 26 en 29.

wanten Pieter en Clais van der Zickelen zetelden in dezelfde periode in de tweede Gentse schepenbank van Gedeele. (8) Jan verkreeg in 1359, het jaar dat hij grafelijk ontvanger werd, een adellijke titel als heer van Nazareth. (9) Zijn schoonvader Sanders Sersanders was in die tijd ongeveer de belangrijkste figuur in het stedelijke financieuzen. (10) De van der Zickelenfamilie zelf was decennia lang pachter van de belangrijke en klaarblijkelijk lucratieve tol van Aishove op de Leie aan de Gentse Grasbrug bij de Graslei. (11)

Ook na de dood van Jan bleef de familie nog politiek actief. In de eerste decennia van de 15de eeuw was vooral Victor, zoon van Symoen, een prominente en sterke vertegenwoordiger van de Gentse zaak. (12) Als eerste schepen van Gedeele werd hij in 1425 door de hertogelijke ambtenaar Simon van Formelis, president van de Raad van Vlaanderen en uitgesproken centralist, ervan beschuldigd een gevaarlijker muiter te zijn dan de Artevelde. De stedelijke partij en de van der Zickelens bleken echter voldoende sterk te staan om Formelis te laten veroordelen door zijn eigen Raad. Naderhand verdween de familie uit de politieke frontlinie. Afstammelingen met die naam bleven nog tot 1520 eigenaar van het grote huis aan de Hoogpoort, dat hun naam nog steeds draagt (zie verder).

Te Gent stond Jan bekend als ostellier. (13) Dat was ook het geval voor het moordende broederpaar Rijm en hun slachtoffer Seger Alijn. (H)ostelliers waren in die tijd als makelaars, sleutelfiguren in de interlokale en internationale handel. In de tweede helft van de 14de eeuw oefende een bijzonder groot aantal eerste schepenen dat beroep uit. (14) Het is veelzeggend dat iemand als Jacob van Artevelde eveneens tot die kleine maar uiterst belangrijke stedelijke categorie behoorde.

In wat hierna volgt, wordt beschreven hoe een dergelijke hoge figuur, overduidelijk tegen zijn eigen wil in, meegesleurd werd in het ergste en meest langdurige conflict waarin de stedelijke Gentse gemeenschap tegenover het centrale gezag stond. We zien hoe een familieverte waarin hij in de eerste plaats als verzoener opgetreden was, hem fataal werd in een barbaarse en zeldzaam geworden feodale rechtsprocedure. Deze weinig fraaie geschiedenis illustreert hoe in oorlogstijd de degelijk ontwikkelde strafrechtelijke verzoeningsprocedures opzij geschoven werden voor pure persoonlijke afrekeningen.

Een nasleep van de Alijn-Rijm vete

Het is weinig bekend dat de familie van der Zickelen, meer dan welke andere ook, betrokken was in de verzoeningsprocedure (zoending) waaraan het Alijnshospitium zijn ontstaan dankte. Voor een goed

begrip moeten we ruim dertig jaar terug in de tijd voor 1384. Naar het Alijn-Rijmverhaal, dat, naar men aanneemt, ⁽¹⁵⁾ zijn oorsprong had in de nasleep van de conflicten tussen anglofiele en francofiele (grafelijke) fracties, die na de dood van Jacob van Artevelde verder aansleepen. Zo was er in 1352 ook tussen leden van de families Rijm en Alijn *wanconste* (verdenking) en *onvrienscepe* ontstaan en er waren *despiteuse wo(o)rden* gevallen Twee jaar later zou dit uitmonden in de aanslag op de Alijns.

Wij noemen dat moord met voorbedachten rade, maar in die tijd werden dergelijke feiten als doodslag aangezien. ⁽¹⁶⁾ Een moord gebeurde per definitie heimelijk en werd steeds met een schandelijke dood bestraft: met het rad, door slepen of hangen. Wanneer echter de feiten zich publiekelijk afspeelden en wanneer de dader kon ontsnappen, betekende dat eigenlijk dat de omstanders die met hem sympathiseerden, het overwicht hadden. Anders werd hij hoe dan ook gedood, als het al niet ter plaatse was, dan na een officiële inbeschuldigingstelling. Deze gang van zaken was in feite een soort volksrecht-spraak en ook dit was nog een overblijfsel van oudere en nog ruwere zeden.

Maar een verder ontwikkelde gemeenschap kon het onmogelijk daarbij laten. Wanneer de dader levend en wel het rechtsgebied van het misdrijf kon ontvluchten, werd een officiële procedure gestart om een verzoening tot stand te brengen voor de schepenen van Gedeele, de stedelijke 'paysiers' of 'vrederechters'. Net als in bijbelse tijden ⁽¹⁷⁾, beperkte de rol van deze rechters zich ertoe de genoegdoening tussen de partijen te regelen en de maatregelen vast te leggen om de wraak binnen strikte grenzen te houden. Het ging immers niet alleen om die dader(s) en slachtoffer(s). Het ging om veel meer: om twee partijen, dikwijls om twee families of twee clans of zelfs de hele stad. En men stelde alles in het werk om te voorkomen, dat de zaak zou uitlopen in een eindeloze vendetta met wraak en weerwraak. Dit was dan de meer 'beschaafde' tweede helft van het verhaal. En wanneer alles goed liep, dan kon de dader, één jaar na de verzoening, naar zijn vaderstad terugkeren en konden de twee families en hun aanhang verder min of meer in vrede blijven werken en handelen. Het fijne stedelijke weefsel kon verder ongehinderd door dat soort escalerende conflicten blijven functioneren. Dit was het scenario dat zich afspeelde met de Rijms en de Alijns. Maar dat had heel wat voeten in de aarde en het duurde tien jaar voordat alles in orde was. Aan deze voor ons toch wel merkwaardige manier van redeneren en handelen hebben we dus het Huis van Alijn te danken.

De procedure werd door de plaatselijke en grafelijke overheid sterk bevorderd. Ze was complex. Er dienden allerlei schikkingen getroffen

(15) ROGGHE, P, 1965, pp. 143-144.

(16) VAN CAENEGEM, R.C., *Geschiedenis van het Strafrecht in Vlaanderen van de XIde tot de XIVde eeuw*, Brussel, 1954, pp. 77-78, 91.

(17) BOWKER, J., *Het verhaal achter het Oude Testament* (vert.), Kampen, 1999, pp. 75.

Afb. 2: Zegel van Jan van der Zickelen (SAG, reeks 94, Charters nr. 446; foto C. Hourez). Centraal zijn de sikkels uit het familiewapen herkenbaar. In de tekst zijn de naam en de laatste cijfers (XXVIII) van het jaartal 1378 waarin dit documentje opgemaakt werd, duidelijk herkenbaar. Het betreft hier een van een twintigtal kwijtschriften, waarin de teruggave erkend wordt van sommen geleend waren *omme met te sustineren de seriante die trocken in ons gheduchts heren* (de graaf) *oorloghen of die waren ter zee* (Vuylsteke, J., 1893, pp. 438-440).

te worden met de twee partijen, waartoe steeds vrienden en verwanten behoorden, die eventueel moesten borg staan, enzovoort. Clanvorming was nooit veraf. Ook dat aspect vinden we terug in het Alijn-Rijm verhaal. Nog voor de aanslag was er al een poging ondernomen om de twee families te verzoenen. ⁽¹⁸⁾ Zoals het toen gebruikelijk was in dergelijke potentieel escalerende situaties, verschenen de twistzoekers en hun partijgangers voor de schepenen. Bij de Alijns hoorden een Jan van der Zickelen 'over de Vismarkt' en nog een tweede Jan van der Zickelen, zoon van Symoen, de trieste held van ons verhaal. Zoals bekend, leverde dat uiteindelijk niets op. Doodslag volgde en onmiddellijk daarna was er alweer een Jan van der Zickelen

(18) DE SAINT GENOIS, J. 1850, p. 102.

onder de borgen die moesten helpen verzekeren dat de Alijns niet op hun beurt wraak gingen nemen.

Na tal van plechtige en ijdele beloften over en weer in de jaren na de moord, was het Jan, in die tijd grafelijk ontvanger van Vlaanderen, die in 1362 eindelijk het akkoord tot stand bracht, dat de basis vormde van de stichting in 1363. Hij trad daarbij, toch wel uitzonderlijk, op als vertegenwoordiger van de poorterie samen met de deken van de weverij en de opperdeken van de kleine neringen. Niet toevallig verenigde het akkoord de topfiguren van de drie voornaamste 'leden' (onderdelen) van de stedelijke organisatie. Met andere woorden: heel de feitelijke stedelijke macht stond er achter. Het was zijn broer Symoen, die op 10 november 1364 afgevaardigd werd om officieel voor de schepenen het aandeel van de vaderlijke zijde van de Alijns in de stichting te laten vastleggen en te overhandigen aan de 'proviseurs en beleeders', zeg maar aan de raad van beheer en de dagelijkse leiding van het hospitium. ⁽¹⁹⁾ Hiermee kon de instelling effectief van start gaan met de zorg voor acht oude, arme en zwakke personen.

Dit en de beslissende rol, die de van der Zickelens speelden in de stichting van het hospitium, was ruim voldoende om deze familie tot erfvijanden van de Rijms te mogen rekenen. Maar dat was nog niet alles. In 1354 al diende het broederpaar Goessin en Symoen Rijm onder andere hun recht te verzaken in het erfdeel dat ze hadden in een steen en erf aan de Hoogpoort naast het grote erfgoed van de van der Zickelens. ⁽²⁰⁾ Dit eigendom werd in 1362 verkocht aan Symoen van der Zickelen, vader van Jan (zie ook onder 'Getuigen in het huidige Gentse stadsbeeld' aan het eind van dit artikel). Dit alles lijkt nu misschien triviaal, maar in die tijd zal dat wel even anders geweest zijn.

Wie eenen ruddere vyinghe (...), ende wie eenen poortere of sciltknecht (dood)sloughe of vyinghe

Toen de Gentse opstand in 1379 oplaaide, was dat allemaal al lang geleden, maar daarom nog lang niet vergeten en vergeven. In een studie van André Holsters over politieke moorden tijdens die opstand werd, zonder daar verder op in te gaan of argumenten aan te brengen, de hypothese geopperd, dat Jan van der Zickelen het slachtoffer werd van een familiale wraakoefening. ⁽²¹⁾ Symoen Rijm zou handig ingespeeld hebben op de vrijwillige of noodgedwongen politieke afzijdigheid van Jan tijdens de laatste periode van de Gentse opstand – waarover verder meer – om zich te kunnen ontdoen van een persoonlijke tegenstander. Deze Symoen had wel een goede reden om zich tot het grafelijke hof te wenden. Hij was immers de neef van een andere Symoen Rijm ⁽²²⁾, die in 1381 door de Gentenaars misschien wel zonder goede reden gevangen genomen en gedood werd.

(19) Teksten in DE SAINT GENOIS, J. 1850, pp. 115-118 en 129. Daarnaast speelde Symoen Damman (den Amman), een nauwe verwant van de Alijns, een belangrijke rol als vertegenwoordiger van die familie. In de tekst uit 1364 worden Jan van der Zickelen, zijn broer Symoen en verder ook nog Pieter van der Zickelen en diens broer Clais uitdrukkelijk vermeld onder vrienden van de Alijns langs vaderszijde.

(20) ROGGHE, P., 1965, p. 135. Dit huis in 1354 aangeduid als 'up den oernic (hoek) van der Sickelen' en in 1362 'naest den huus dat men eedt de Zickelen ter Sceldenwaert jegenover den huus dat men eedt de Cleene Pellikaen' betreft vermoedelijk het steen dat enkele decennia later als de Kleine Sikkell aangeduid werd.

(21) HOLSTERS, A. Moord en politiek tijdens de Gentse opstand (1379-1385). In: Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 1983, deel 37, pp. 103 en 108.

(22) Deze Symoen Rijm was misschien een zoon van Goessin Rijm (gestorven in 1373), een van de moordenaars van Heinric Alijn. Zie DE SAINT GENOIS, J. 1850, p. 135. De sterfdatum van zijn broer en mededader Symoen is niet bekend (ROGGHE, P., 1965, p. 144).

Afb. 3: Sikkels boven de toegangsdeur van de Kleine Sikkel aan de Nederpolder (foto C. Puttevels). Ze werden er vermoedelijk aangebracht bij de restauratie in 1913.

Dat laatste gebeurde volgens een anonieme, vermoedelijk Gentse kroniekschrijver ⁽²³⁾ als volgt: *Ende te Ghendt was een rewaert ⁽²⁴⁾ ghemact, hyet (hij heette) Rasin Mulaert. Ende hy dede een ghebot doen, zo wie eenen ruddere vynghe zoude hebben twee ponden grooten; ende wie eenen poortere of sciltknecht sloughe of vynghe, hy zoude hebben een pondt grooten. Ende daer liepen vele uut omme wasdom te crighene (om buit in te halen), maer zy verghaten zom (soms) weder te keerne. Zy liepen t Aertvelde (Ertvelde) ende zy hilden daer eenen poortere ende zynen cnappe dewelke van twiste uter stede was ende hyet (hij heette) Symoen Rym, al de Rym's die hoofden an (Symoen was het familiehoofd). Ende hy ne was der stede noynt contraye, nochtans zy onthoofdene, ende zynen cnappe (schildknaap) ooc.* ⁽²⁵⁾

(23) DE PAUW, N. Jehan Froisart's Cronijke van Vlaenderen. Deel III. Vlaamsche Kroniek van Vlaenderen, Gent, 1909, p. 15.

(24) Ruwaard: persoon die bij ontstentenis van de landsheer een land of gewest bestuurde (van Dale).

(25) Merkwaardig is wel dat Rijm hier als poorter opgevoerd wordt en niet als 'rudder'.

(26) VUYLSTEKE, J. De rekeningen der stad Gent. Tijdvak van Philips van Artevelde (1376-1389), Gent, 1893, pp. 224-224

Meer dan wat ook illustreert dit tekstfragment hoe verschrikkelijk hard het toen gespeeld werd en hoe de moordpartijen geïnstitutionaliseerd en beloond werden. Het is best mogelijk, zelfs waarschijnlijk, dat het hier geen wilde actie betrof van enkelingen belust op buit, maar een door het stadsbestuur ingerichte expeditie. In de stadsrekeningen werden in die periode de kosten opgetekend van meerdere dergelijke tochten, waaronder één naar Ertvelde. Die onderneming was, net als de andere gelijkaardige, goed georganiseerd en de deelnemers werden degelijk vergoed. Het volk, waaronder een zekere Jan de Smul *die metten donrebussen trac*, werd geleid door twee schepenen en een vertegenwoordiger van elk van de drie 'leden' van de stad: de poortერი, de weverij en de kleine neringen. ⁽²⁶⁾

Er is echter geen enkel gegeven dat erop wijst dat Jan van der Zickelen een hand gehad zou hebben in deze executie van Symoen Rijm, die vermoedelijk aan het einde van de winter van 1381 uitgevoerd werd. (27) De van der Zickelens hadden alleszins in vroeger tijden de graaf gediend en Jan was, (28) zoals we verder zullen zien, zeer terughoudend en voorzichtig. Beide families kunnen tot dezelfde klasse gerekend worden. Het was een klasse waarop de Gentenaars bijzonder gebeten waren, zoals de hertog van Bourgondië in 1382 wist te vertellen: *ces orgueilleux Gantois se mettoient en paine de destruire toute gentillesse* (adel). (29) De Rijms behoorden overduidelijk tot de grafelijke partij, terwijl Jan van der Zickelen, hoewel hij de schijn van het tegendeel wou ophouden, in die cruciale jaren in feite vooral in het stedelijke kamp te vinden was (hierover verder meer). Het zou dus gekund hebben dat de van der Zickelens daarbij betrokken waren of de Rijms zouden zulks best kunnen verondersteld hebben, ook als het niet waar was. Vergeten we niet dat Symoen van der Zickelen toen eerste schepen was, al zal de ruwaard Rase Mulaert wel de hoofdverantwoordelijke geweest zijn.

De twijfelende houding van de sages et très-notables homs Jan van der Zickelen tijdens de Gentse opstand

Alles wijst er dus op dat Rijm zijn kans zag, tijdens de alsmaar verder aanslepende Gentse opstand, om een oude rekening te vereffenen. Hij kon dat omdat Jan van der Zickelen, hoewel politiek niet bijster actief, tenminste niet openlijk, zich in een zwakke positie gemanoeuvreerd had. Bij Jehan Froissart, hier in 'Middelhollandse' vertaling, luidt het als volgt: *Jan van der Zychele die doe ten tijden binnen Gendt een zeer vermairt man was van wijshed, voelt de grond te heet worden onder zijn voeten en hij vlucht naar zijn buitenhuis te Nazareth: opdat hij dair niet af betichticht noch belast en soude werden van den grave noch van der stede van Gendt, schiet hij uut dier stede als hij heymelixste mochte, ende voer op ene suverlijke woninge die hij staende hadde buten Gendt (te Zevergem), daer hem ene wijle helt, ende dede spreiden ende seggen dat hij niet wail te passe was (dat hij ziek was). Ende hij en liet dair niemant bij hem comen dan sijn selfs volk. Doch so hadde hij alle dage tijdinge uut Gendt, want hij hadde dair binnen noch tmeeste deel van de sinen, ende oic sijn wijff ende sijne kinde. Aldus so hilt hij hem dair enen seer langhen tijt twischen tween.*

Blijkbaar solliciteerden zowel de Stad als de graaf naar zijn bijstand en goede raad, maar daar wou hij niet van weten: *sonder die van Gendt yet te helpen raden, hoevel sij hem ontboden, opdat hij van den grave niet betichticht en werde dairof. Ende so dede hij oic mitten grave te raden, opdat hij van die van Gendt niet betichticht en wert; ende bleef*

(27) Rase Mulaert werd op 25 februari 1381 aangesteld als ruwaard.

(28) In de 19de-eeuwse geschiedschrijving werd Jan van der Zickelen een vermomde aanhanger van de graaf genoemd. Zie VANDERKINDERE, L. De eeuw der Artevelden, Gent, 1893 (vertaling), p. 218. Hij kwam bij onderhandelingen met de Witte Kaproenen in een vroeg stadium van de opstand nog samen met de graaf op. Zie DE PAUW, N. 1898, p. 65. In 1378 was hij ontfanghere ghestelt...voor de graaf tijdens diens krijgsvaart naar de zee kust (zie afbeelding van zegel). Een belangrijke som die de stad Gent toen teveel betaald had, stortte hij terug in de stadskas (VUYLSTEKE, J., 1893, p. 112), iets wat de immer in geldnood verkerende Lodewijk van Male misschien maar matig kon appreciëren. Jan was bovendien lid van de grafelijke raad (BARTIER, J., VAN NIEUWENHUYSEN, A., Ordonnances de Philippe le Hardi, de Marguerite de Male et de Jean sans Peur, Brussel, 1965, deel 1, pp. 65). (29) Froissart in de editie van AINSWORTH, P.F., DILLER, G.T. 2001, pp. 874.

aldus zwemmende twischen twe(e) wateren, ende hilt hem neutrael als hij best mochte.

Nochtans blijkt dat die neutraliteit Jan ook niet belette om in die tijd nog te functioneren in het Gentse stadsgebeuren. Zo was hij in 1380-81 nog belastingpachter van de zeer belangrijke taksen op graan en zout *vanden coorne*.⁽³⁰⁾ En niet onbelangrijk: er bleef al die tijd een druk contact bestaan tussen Jan en het Gentse stadsbestuur waar broer Symoen toen eerste schepen van de Keure was.⁽³¹⁾ Uit de stadsrekeningen blijkt dat er in dat schepenjaar 1380-1381 niet minder dan 26 keer een bode vanuit Gent naar Zevegem gestuurd werd. Hoewel Symoen geen eersterangsrol leek te spelen in de Gentse opstand en hij zich net als Jan eerder op de achtergrond hield, stond hij zeker voor de gemeentelijke zaak en verleende daarbij ook nog persoonlijk een aanzienlijke financiële steun.⁽³²⁾

Op 2 september 1380, amper een paar weken na de start van het bestuur van Symoen – een schepenjaar ving traditioneel aan op 15 augustus – begon de belegering van Gent door de graaf. Sluizen en speien werden gesloten, bijna de gehele omgeving van de stad werd onder water gezet en werken aan de stadsversterkingen werden opgestart. Hierdoor en dankzij verschillende succesvolle uitvallen ter bevoorrading van de hongerende bevolking en wellicht ook omdat het beleg door alsmaar wisselende krijgskansen en episodes van druk overleg niet continu volgehouden werd,⁽³³⁾ bleef de stad weerstaan.

Waarschijnlijk in het kader van hun zoektochten naar proviand en andere hulp vielen de belegerde Gentenaars in maart en in augustus 1381 met *beleeders* (leiders), *scutters*, *serjanten*, *den coninc* (van de ribauden) en zijn gezellen, *wagheneeren* (wagenvoerders) en *paerden*, en zelfs *pipers* (blazers, muzikanten) uit naar Zwijnaarde en naar Zevegem (Nazareth). Ze logeerden te Zevegem in het huis, *une belle maison* volgens Froissart, van Jan van der Zickelen, die hun geld leende en *provantsen* gaf en daarvoor uit de stadskas vergoed werd.⁽³⁴⁾ Veel was dat niet, maar toch pleit het loutere feit dat hij betaald werd ervoor dat Jan in die tijd tot de gemeentelijke partij gerekend werd. Anders hadden de in het nauw gedreven Gentenaren zijn bezittingen op het platteland wellicht verwoest en in brand gestoken.

Begin augustus 1381, drie dagen na het tweede 'bezoek' van de Gentenaars aan Zevegem, werd Jan van der Zickelen op vraag van de Vlaamse graaf en zijn raad gevangen gezet te Ath. Merkwaardig daarbij is dat dit niet in Vlaanderen gebeurde, maar in Henegouwen. Vlaanderen, Henegouwen, Holland en Brabant hadden in 1380 een bijstandsverdrag gesloten met de bedoeling de opstandige Gentenaars af te zonderen.⁽³⁵⁾ Vermoedelijk had Jan gehoopt dat hij vanwege zijn eerdere verdiensten als algemeen ontvanger voor

(30) SAG, Reeks 400 nr. 10, f. 141.

(31) Over de prominente rol in de opstand van de poorters, waaronder Symoen van der Zickelen en talrijke andere rijke Gentenaars, zie DEMUYNCK, R., 1951, p. 317.

(32) SAG, Reeks 400 nr. 10, f. 145v°. Hij schonk 30 pond groot, een van de grootste bedragen. Het bedrag vertegenwoordigde bijna 1% van de totale stedelijke ontvangsten in dat jaar.

(33) In detail te volgen in de stadsrekeningen (VUYLSTEKE, J., 1893, pp. 183-250).

(34) SAG, Reeks 400 nr. 10, f. 166v°.

(35) QUICKE, F. *Les Pays-Bas à la veille de l'unification Bourguignonne (1364-1384)*, Paris-Brussel, 1947, pp. 312-315.

Hertog Albert van Beieren, graaf van Henegouwen, daaraan kon ontsnappen en was hij naar zijn schoonzoon, Ghuy van Honcourt (Honnecourt), heer van Lesdain, ⁽³⁶⁾ gevlucht. Die vlucht en die gevangenneming zijn overigens niet bevredigend te verklaren. Wellicht wou Jan weg uit het krijgsgewoel rond Gent, maar als hij voor de graaf te vrezen had, waarom was hij dan niet in de zone gebleven waar de nog steeds verre van overwonnen Gentenaars de baas speelden? Zijn broer was toen trouwens nog altijd eerste schepen. Was het zoals Froissart het interpreteerde (...*ende selve en conde hij den besten wech niet en kyesen*), en zat hij tussen twee vuren? Of had hij zich werkelijk te ver in de Gentse zaak gecompromitteerd en daarbij tevergeefs gehoopt dat de grafelijke partij daarvan niet op de hoogte zou zijn? ⁽³⁷⁾

En de twijfelachtige houding van zijn hoogadelijke 'beschermers'

Waarschijnlijk mede op vraag van schoonzoon Ghuy, werd Jan van der Zickelen in januari 1382 echter weer vrijgelaten. Voorwaarde was dat hij zich zou ter beschikking houden van de Henegouwse raad. ⁽³⁸⁾ Hij verbleef vermoedelijk verder bij zijn dochter en schoonzoon in Lesdain. Het heeft er alle schijn van dat de trouw aan zijn belofte hem uiteindelijk fataal zou worden. Vooraleer het zo ver kwam zouden er echter nog ruim tweeënhalve jaren verlopen. Dat het zo lang duurde had wellicht te maken met de protectie die Jan min of meer genoot en ook met de wisselende oorlogssituatie.

Na de nederlaag tegen de Gentenaars op het Beverhoutsveld bezuiden Brugge in mei 1382, had Lodewijk van Male zijn neutraliteitspolitiek in de Engels-Franse oorlog opgegeven en definitief voor het Franse kamp gekozen. Van toen af zou de Franse koning Karel VI zich ook bemoeien met de Gentse opstand. Het gevolg is bekend: de Gentenaars werden nog datzelfde jaar op hun beurt verslagen op de Goudberg te West-Rozebeke. Voor Jan van der Zickelen had deze Franse interventie tot gevolg dat hij meende zich tot koning Karel en zijn hof te kunnen wenden om de aanklachten tegen hem vanuit een misschien meer neutrale positie te laten beoordelen. In mei 1383 kregen hij of zijn vrienden het zo ver, dat daarvoor een afspraak vastgelegd werd. Maar de agenda was blijkbaar zo zwaar beladen, dat dit pas in februari van het jaar daarop zou gebeuren. Ondertussen bleef Jan echter van koninklijke bescherming genieten. Niemand kon het immers wagen over iemand die zo'n afspraak had, zelf recht te gaan spreken. Jan verscheen effectief op de afgesproken zittingen van het koninklijk hof te Parijs, en dit vijf opeenvolgende dagen. Maar geen enkele aanklager of vertegenwoordiger van de Vlaamse graaf kwam opdagen, ⁽³⁹⁾ *mesmement* (zelfs) *à ce jour de la Purification Nostre*

(36) SAG, Reeks 301 nr. 10 (2), f. 97v°. Vermoedelijk Lesdain in het huidige departement Nord-Pas de Calais, dicht bij Aucourt-en-Cambrésis ten zuiden van Cambrai op de Schelde. Volgens de Limburg Stirum was Ghuy van Honcourt baljuw van Vermandois.

(37) Beide partijen hadden spionnen in dienst en stuurden allerhande geheime boodschappers rond.

(38) DEVILLERS, L. *Cartulaire des comtes du Hainaut*, Brussel, 1883, deel 2, pp. 311-315.

(39) Lodewijk van Male stierf net tijdens die periode (30 januari 1384).

Dame (O.L.Vrouw Lichtmis) zo schreef de koninklijke kanselarij met duidelijke ergernis op de laatste dag. ⁽⁴⁰⁾ Zo ging Jan opnieuw vrijuit, tenminste in de gebieden waar koning Karel het voor het zeggen had: hij kreeg *congé et licence de soy partir de nostre court comme pur innocent et senz coulpe* (zonder schuld).

Ironisch genoeg had dat tot gevolg dat de Gentenaar in zijn Henegouwse verblijf daarmee opnieuw gevaarlijk dicht bij de macht en invloedssfeer van de grafelijke en Bourgondische entourage kwam te zitten. Ook nadat graaf Lodewijk gestorven was en de Bourgondische hertog Filips de Stoute in 1384, in naam van zijn vrouw Margaretha van Male, het bewind overgenomen had, bleef de opstand duren. Iedereen die zich daarin gecompromitteerd had of daarvan beschuldigd werd, bleef in gevaar verkeren. Gent was, na de zware nederlaag te West-Rozebeke, als enige Vlaamse stad immers blijven weerstaan aan de grafelijke macht en dit tot aan de voor die stad gunstige en historisch zeer belangrijke vrede van Doornik (18 december 1385). Al die tijd zaten de Gentenaren en een flink deel van het door hen beheerste Vlaanderen buiten de greep van eventueel op wraak beluste krachten in het andere kamp. Jan van der Zickelen was te Gent wellicht veiliger geweest dan in zijn vluchtplaats.

Na de dood van zijn blijkbaar niet al te beste oude vriend Lodewijk, had Jan wellicht terug hoop kunnen vatten. Zo bleef er een brief uit vermoedelijk 1379-1380 bewaard, waarin de hertog van Bourgondië *nostre chier et bien-ami Jehan de la Faucille* (van der Zickelen) in prachtige woorden bedankt *puisque telle amour et si grant courtoisie nous avés monstrée*. Hij beloofde hem uitvoerig bescherming, *présentement et doresnavant*. In mei 1383 had de hertog, heerser in spe over Vlaanderen, Jan's verdiensten nog geattesteerd. ⁽⁴¹⁾ Veel meer dan mooie woorden waren dit echter niet.

Het einde naderde. Een paar weken voor het noodlottige gerechtelijk tweegevecht dat hieronder beschreven wordt, had Jan nog het twijfelachtige genoegen een brief te ontvangen van zijn vroegere beschermheer Albert van Beieren, waarin deze hem meedeelde dat hij niet aanwezig kon zijn te Rijsel op de dag vastgesteld voor het duel. ⁽⁴²⁾ Hertog Albert had er in die tijd veel voor over om de graaf van Vlaanderen en de Bourgondiërs te vriend te houden. Het lot van de Gentenaar van der Zickelen was daarbij allicht niet zijn eerste en voornaamste zorg.

Het gerechtelijk tweegevecht: ridderlijk of walgelijk?

Precies 20 jaar na de schijnbaar definitieve verzoening tussen de Alijns en de Rijms werd Jan van der Zickelen op 26 september 1384

(40) DEVILLERS, L., 1883, pp. 330 en 337-338. Gebaseerd op originele van brieven in de Archives départementales du Nord te Rijsel, Chambre des Comptes, nr. B 1009 en B 1015.

(41) KERVYN DE LETTENHOVE, M., 1867-1877, deel XXI, pp. 181-182.

(42) Het jaartal 1383 voor de brief van Albert in Kervyn moet vermoedelijk als 1384 gelezen worden.

Afb. 4: De twee trapegevels van de Grote Sikkel vanaf de verdieping, samen met een deel van het bijhorende huis de Zale (foto C. Puttevils). Hier had *ostellier* Jan van der Zickelen zijn *herberghe*. Daaronder moeten we iets anders verstaan dan tegenwoordig. Het was in de eerste plaats een contactplaats voor makelaars en handelaars die, wanneer ze uit andere steden en landen afkomstig waren, daar ook 'geherbergd' werden.

te Rijsel dus gedood in een gerechtelijk duel waarin hij het diende op te nemen tegen Symoen Rijm. Het was een toch wel uitzonderlijke gebeurtenis. Een tweegevecht werd steeds uitgelokt door de klager, die met de inzet van zijn leven het bewijs wou leveren van zijn betichting en daarbij beweerde zeker te zijn van zijn goed recht en van Gods hulp. Het was het godsoordeel bij uitstek van de vrije mannen in de Oud-Germaanse maatschappij. Dit verklaart waarom deze strafrecht-procedure het langst overleefde onder de adel. In de 14de eeuw echter was dat gebruik ook in die kringen een anachronisme geworden. In de stedelijke samenlevingen hadden dergelijke tweegevechten totaal geen plaats. Van Caenegem⁽⁴³⁾ merkt op dat geen enkele van de oude schuldbewijsmogelijkheden door de stedelijke burgerij zo hevig bestreden werd als juist deze. Ook de graven en a fortiori de geestelijkheid stonden uiterst vijandig tegenover die praktijk.

Maar het geval Rijm-van der Zickelen was nog heel wat erger. Symoen Rijm, over wiens leeftijd we niets weten, daagde namelijk een ook voor onze normen al bejaarde tegenstander uit. Jan van der Zickelen was in 1384 minstens 64 jaar oud.⁽⁴⁴⁾ Filips de Stoute, gehuwd met Margareta van Male, hertog van Bourgondië en pas bewindvoerder

(43) VAN CAENEGEM, R.C. *Geschiedenis van het procesrecht in Vlaanderen van de XIde tot de XIVde eeuw*, Brussel, 1956, pp. 139-147. De meeste gegevens over het voorkomen van dergelijke duels zijn uit het Leenhof van Rijsel afkomstig.

(44) Zie ook het kaderstuk met de genealogie. Jan van der Zickelen had in 1384 alleszins al een gehuwde dochter. Dat hij zo oud was, kan afgeleid worden uit, alles samen genomen, volgende 14de-eeuwse gegevens over alle bekende Jan van der Zickelens te Gent: (1) een Jan die in 1316-1317 aan de stad geld voorschoot; (2) een Jan, wonende aan de Oude Vismarkt, zoon van Clais, die in 1354 deelnam aan de eerste poging tot verzoening in het Alijn-Rijmconflict en die in 1366 al overleden was; en (3) de Jan die vanaf 1345-1346 zijn vader Symoen als hostellier opvolgde en die daarbij ook diens borgpersoon Jacob Braem overnam. Gedetailleerde lijsten van de hostellers die jaarlijks voor de stad een niet onbelangrijke geldsom opbrachten in de hallen bij DE PAUW, N. & VUYLSTEKE, J. De rekeningen der stad Gent. Tijdvak van Jacob van Artevelde, Gent, 1895, deel 2, pp. 545-559. Vanaf 1345 werd Jan nr. 3 gedurende drie decennia tientallen malen in de stadsrekeningen vermeld zonder enige nadere specificatie zoals 'zoon van' of 'wonende in'. Dit kan alleen maar betekenen dat er al die tijd geen verarring mogelijk was met nog een andere Jan. In 1351-1352 werd hij voor de eerste maal schepen. Hij was de Jan van der Zickelen, die niet alleen samen met Jan nr. 2 aan de eerste Alijn-Rijmverzoening deelnam, maar ook de spilfiguur van de latere. Hij was ook overduidelijk de man die in 1359 algemeen ontvanger van Vlaanderen was, hostellier aan de Hoogpoort, eigenaar van een 'mooi' huis te Zevergem en heer van Nazareth. In de veronderstelling dat hij bij zijn meerderjarigheid (toen op 25 jaar) meteen zijn vader opvolgde als hostellier, moet hij bij het duel in 1384 dus 25 + 39 = 64 jaar geweest zijn.

over Vlaanderen geworden (1384-1404), was getuige van dit allicht wel zonderlinge spektakel. Het valt niet gemakkelijk te verklaren waarom de hoogste bewindslieden in 1384 zo iets lieten plaats grijpen. Konden of wensten ze niet te beslissen wie er het gelijk aan zijn kant had in dit conflict dat twee vooraanstaande Gentenaren tegen elkaar stelde of lieten ze begaan omdat het oorlog was?

Dat laatste was althans de schijnbaar cynische, maar misschien niet eens vergezochte, uitleg die Jehan Froissart uit zijn mouw schudde. ⁽⁴⁵⁾ Hij typeerde de omstandigheden die leidden tot Jans dood als volgt: *die heren die dair waren, mits dat alle dage in den oirloge arghde, ende oic dat hem ende aventuere tegenviele, tractierden hem so, dat hij dairomme starf*. De kroniekschrijver betreurde in ieder geval dit fatale duel: *et vraiment che fu damages, car Jehans de le Faucille* (van der Zickelen) *en son temps, fu uns sages et tres-notables homs*, schrijft hij. ⁽⁴⁶⁾ Die bewoordingen laten uitschijnen dat niet iedereen in de grafelijke entourage gelukkig was met deze geschiedenis. Froissart was ofwel niet op de hoogte van de werkelijke reden achter de gevangenneming en inbeschuldigingstelling ofwel vond hij de zaak te kies en wou hij er zich niet over uitspreken. Zonder er veel woorden aan vuil te maken, maakte hij ook duidelijk dat hij niet geloofde in dergelijke godsoordelen: *Doch, hoe't sij, hij wert gevaen ende tot Rijsel int slot gevoert. Ende of hij in den articulen* (feiten waarvan hij beschuldigd werd), *dairaf hij bij here Symon Rijn* (sic) *zeer duer* (zwaar) *geexamineert wert, sculde ... of en hadde, en weet ic niet*.

Hoewel het niet verantwoord is hierover een hedendaags moreel oordeel te vellen, zijn er alles samengenomen voldoende aanwijzingen om aan te nemen dat deze geschiedenis ook toen, tenminste door sommigen, als over het randje aangezien werd. Maar *den oorloghe arghde*, het 'avontuur viel tegen' en de strijd was bitter en meedogenloos.

Het noodlot?

Alsof dat nog niet genoeg was, bleven de weduwe van Jan, zijn dochter en schoonzoon uitgesloten van de zeer milde bepalingen van de vrede van Doornik ⁽⁴⁷⁾ waardoor lenen, huizen, erven en renten van opstandelingen – ook van gevluchte – teruggegeven werden. In 1386 richtte hertog Filips een commissie van edellieden en hoge ambtenaren op onder leiding van messire Colart de la Clite, met als enige opdracht de roerende goederen (ook huizen) van Jan van der Zickelen te gelde te maken en te verdelen. ⁽⁴⁸⁾ In 1386-1387 werden dan ook verschillende huizen uit het familiebezit, zelfs uit het erfdeel van Jan's weduwe, ⁽⁴⁹⁾ verkocht. In naam van de weduwe en de erven overhandigde Symoen van der Zickelen 1000 gouden *vranken* - een

(45) DE PAUW, N. 1898, p. 124.

(46) KERVYN DE LETTENHOVE, M., 1867-1877, deel X, p. 372. Elders wordt Jan van der Zickelen in gelijkaardige bewoordingen opgevoerd: 'Jehan de la Faucille, qui estoit moult renommés en la ville, et sages tenus' (AINSWORTH, P.F., DILLER, G.T. 2001, p. 762). Over de objectiviteit van Froissart is er het (te) strenge oordeel van Huizinga: 'Naast de heftige partijmannen staan onder de kroniekschrijvers zij, wier politieke sympathieën in het geheel niet zijn vast te stellen, zoals Froissart en Pierre de Fenin, zo zeer put hun geest zich uit in het verhaal der uiterlijke gebeurtenissen' (HUIZINGA, J. Herfsttij de Middeleeuwen, Amsterdam, 1997, 21ste herziene druk, p. 250). Meer genuanceerd in AINSWORTH, P.F., DILLER, G.T. 2001, pp. 694-697.

(47) Teksten van het verdrag van Doornik in VUYLSTEKE, J., 1893, pp. 502-517.

(48) DE POTTER, F. Second Cartulaire de Gand, Gent, 1886, pp. 100-101. De overhandiging van het geld in SAG, reeks 301 nr. 10 (1386-1387), f. 130.

(49) Vier akten van verkopeningen, waaronder Den Osse en den Esole op Te Putte (Gouden-Leeuwplein), het vaderlijke huis en erf van Lysbette Sersanders, in SAG, reeks 301 nr. 10 (1386-1387), f. 32, 39, 97^v en 121.

Afb. 5: De tuin en de achtergevels van de huizen die pas in de 19de eeuw gebouwd werden op de plaats waar het huis van Goessin Rijm op gerechtelijk bevel 'verwoest' (afgebroken of afgebrand) werd en waarop volgens dat zelfde bevel nooit meer gebouwd mocht worden (foto C. Puttevels). Ernaast: de 16de-eeuwse galerij van het naastgelegen Hof van Rijnhove. Deze galerij werd duidelijk in functie van de opengebleven tuin of boomgaard (uniek in het stadscentrum!) op de gronden er naast opgetrokken.

aanzienlijk bedrag, toen ongeveer 156 pond Vlaams waard - aan de Bourgondische hofdignitaris Guy de la Trémouille. Jans weduwe en dochter bleven echter in het bezit van de Grote Sikkel aan de Hoogpoort. Dit werd later geschonken aan de zonen van Symoen. Ook de heerlijkheid van Nazareth ging naar die tak van de familie. Maar de politieke ongenade van Jan bleef ook hen parten spelen. In een vertrouwelijk memorandum werd Symoen in 1385 als de meest geschikte kandidaat voor het belangrijke ambt van algemeen ontvanger voor Vlaanderen en Artesië omschreven: hij was vertrouwd met het Frans en het Latijn, hij was welsprekend, eerlijk en rijk, *mais il est frère de feu Jehan de la Faucille*.⁽⁵⁰⁾

De episode heeft, net als de gewelddadige dood van zo goed als alle Gentse kopstukken in die tijd, veel weg van een antieke tragedie. Vrijwel niemand kon zijn noodlot ontlopen, verzoeningsgezinde figuren evenmin als radicalen. Illustratief daarvoor is het volgende. In 1380 hadden drie vooraanstaande rijke burgers, Jan van der Zickelen, Symoen Bette en Ghiselbrecht de Grutere, verontschuldgingen aangeboden aan de graaf na de eerste fase van de opstand met de Witte Kaproenen. De Grutere, die Symoen van der Zickelen als eerste schepen voorging, en Bette die hem opvolgde, werden door de Gentenaars in 1382 na een nieuwe verzoeningspoging van verraad beticht en vermoord op de Vrijdagmarkt. Twee jaar later werd Jan gedood 'voor het plezier' van de andere partij.

Froissart benadrukte in zijn kronieken de twee kernaspecten van dit tarten van het lot, hubris (overmoed) en nemesis (overtreden van de

(50) BOONE, M., 1988, pp. 78-79.

goddelijke wetten), zowel door de Vlaamse graaf Lodewijk van Male als door de Gentse hoofdman Filips van Artevelde en de andere opstandelingen. Hoe medevoelend en hoe lucide Froissart ook was, als man van zijn tijd en ingebed ('embedded') als 14de-eeuws hoveling, kon hij in zijn verslaggeving onmogelijk meer begrip opbrengen, voor opstanden die het fundament van de toenmalige samenleving, van de door God gewilde orde, in gevaar brachten. ⁽⁵¹⁾ En hij moest node toegeven dat iemand als de oude en *sages homs* Jan vander Zickelen, als man die niet kon kiezen, niet echt het prototype van een opstandeling, evengoed slachtoffer werd van *le perverse fortune*. Zo verging het niet alleen *toutes les cappitainnes de Gand*, maar ook *moult* (veel) *d'autres gens de la ville de Gand, meismement* (zelfs) *ceulx qui coupe* (schuld) *n'y avoient*.

Getuigen in het huidige Gentse stadsbeeld

Het mag wel een gelukkig toeval heten dat er te Gent van elk van de drie families, die hierboven voor het voetlicht gebracht werden, nog directe en indirecte materiële getuigen uit die tijd overblijven. Het bekendst is natuurlijk het Huis van Alijn. De huidige gebouwen tussen de Kraanlei en de Corduwaniestraat zijn wel niet meer de originele 14de-eeuwse, ⁽⁵²⁾ maar ze staan op de erfgrond van de familie Alijn. Dat was het aandeel van die familie in de verzoening.

Aan de Hoogpoort vormt het dubbelhuis de Grote Sikkel, samen met de Kleine Sikkel aan de andere zijde van het straatje, dat vroeger zeer toepasselijk ook wel Sikkelstraatje genoemd werd, een indrukwekkende herinnering aan de familie van der Zickelen. ⁽⁵³⁾ De specificaties 'Grote' en 'Kleine' verschenen pas in 1399 voor het eerst in een akte. ⁽⁵⁴⁾ Vermoedelijk werden ze ingevoerd nadat ook het huis aan de andere zijde van het straatje in handen gekomen was van de familie. Bij de Grote Sikkel hoorde verder nog het naburige huis dat aangeduid werd als de Sale, de Grote Sale, de Nieuwe Sale of de Eetsaele. Op het achtererf waren er cameran, ⁽⁵⁵⁾ stallingen en zelfs een kapel. Veel later in de 16de eeuw werd ook een onderscheid gemaakt tussen de Achtersikkel en de Voorsikkel.

Of de naam van deze huizen van de familie afgeleid werd (of eerder vice versa), kon nooit helemaal opgehelderd worden, maar het is wel waarschijnlijk. De oudste bewaarde akte die de van der Zickelens met zekerheid lokaliseert in een van de huizen van het complex, dateert uit 1362 en ze bleken pas in 1370 de volledige eigendom in handen te hebben, terwijl 't *Hus van der Sicclen* al vermeld werd in 1290. ⁽⁵⁶⁾ De familie was echter al voor 1370 eigenaar van de erfgrond waarop de Grote Sikkel gebouwd is, ⁽⁵⁷⁾ wat er voor pleit dat zij de oorspronkelijke eigenaars kunnen geweest zijn. Meer nog: Gertrude, vrouw van

(51) AINSWORTH, P.F., DILLER, G.T. 2001, p. 697.

(52) De huidige kapel dateert uit 1543-1546 (NN. Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 4na. Stad Gent, Gent, 1976, p. 269). De huisjes werden vermoedelijk nog later gebouwd.

(53) BARBRY, N., CHARLES, L., DELEU, G., EVERAERT, G., LALEMAN, M.C., LIEVOIS, D., NEGRONI, M. *Middeleeuws Manhattan. Rijkdom in Gentse Stenen*, s.d., *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen*, pp. 41-43; VAN DEN BEMDEN, F. *Aperçu au sujet des anciens fonds bâtis situés aux côtés Est et Ouest de la rue des Regneses*. *Bulletijn der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 1897, deel 5, pp. 132-133. Jan van der Zickelen bezat al in 1353 een huis op de Hoogpoort (SAG, reeks 301 nr. 1, f. 132), maar of dit een van de huizen De Sikkel was, is niet bekend. De vroegste met zekerheid bekende eigenaars behoorden tot de families van Leyns en Rijm. Vermoedelijk bezaten de van Leyns de Grote Sikkel met de 'Zale' er naast op een erfgrond van de van der Zickelens en de Rijms de Kleine Sikkel.

(54) SAG, reeks 301 nr. 15, 1398-1399, f. 15.

(55) Vermoedelijk huisjes voor personeel.

(56) BLOCKMANS, F. *Het Gentse stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen, 1938, p. 481.

(57) VAN DEN BEMDEN, F., 1897, p. 132. De eigendom was een 'Vrij huis, vrij erf'.

Everdey en vermoedelijk overgrootmoeder van Jan, woonde aan de Hoogpoort. Symoen en Clais van der Zickelen, zonen van Everdey, werden door Gillis van Sint-Baafs, zoon van Machelyn, aangevallen in een betwisting over bezittingen aan de Hoogpoort. ⁽⁵⁸⁾

Uit de schepenakten blijkt dat Jan van der Zickelen al vòòr 1374 in het huis de Grote Sikkel op de Hoogpoort woonde, als hij niet in Zevergem verbleef. ⁽⁵⁹⁾ Het was zijn hostellerie. Zijn jongere broer Symoen kocht en bewoonde het hoekhuis aan de Nederpolder, de Kleine Sikkel. In december-januari 1381-1382, tijdens een cruciale fase van de Gentse opstand, functioneerde de *herberghe ter Zickelen* als hoofdkwartier waar Filips van Artevelde en nog anderen, *de ghe-deputeerde ter Zickelen*, de geconfisqueerde goederen van de medestanders van de graaf te gelde maakten. ⁽⁶⁰⁾

Minder bekend en minder evident is de herinnering aan de gebroeders Rijm. Zij is te vinden in de Onderstraat tussen het Hof van Rijkhove (vroeger Simons Rijkenssteen) en het Werregarenstraatje. De huizen vormen er een vroeg-19de-eeuwse eenheidsbebouwing, die contrasteert met de veel oudere huisstructuren, die in de rest van deze eertijds belangrijke Gentse straat overheersen. ⁽⁶¹⁾ In de Werregarensteeg zelf is er een mooie tuin te zien. Een archiefstudie toonde aan dat de ruimte waar deze huizen staan en de tuin nu is, gedurende eeuwen onbebouwd bleef, wat beslist abnormaal is op die plek in het hartje van de stad. ⁽⁶²⁾ Deze situatie gaat echter terug op het huis van Goessin Rijm, één van de daders, dat daar stond. Het werd in 1354 afgebroken op bevel van de schepenen met de goedkeuring van de graaf en zijn raad. ⁽⁶³⁾ De schepenen moesten er op toezien dat het huis nooit meer opnieuw opgebouwd zou worden. Deze toestand bleef, misschien meer door toeval dan wat anders, gedurende eeuwen behouden.

Dergelijke strafrechtelijke maatregelen die 'verwoesting' genoemd werden en lang niet uitzonderlijk waren, gaan zeer ver terug in de tijd. De verwoesting was in het oud-Germaans recht correlaat van de doodstraf, hoogste uitvloeisel van de vredeloosheid (wanneer geen verzoening kon tot stand gebracht worden). ⁽⁶⁴⁾ De vernietiging door afbraak of platbranden ging daarbij nog gepaard met een vervloeking: het bleef verboden er nog te bouwen. De vernieling had, zo schrijft Raoul Van Caenegem, oorspronkelijk *een sacrale betekenis: de stam wordt gezuiverd van de haardstede van de misdadiger, hetgeen nauwst met hem samenhangt en het sterkst aan hem herinnerde; de wraak der goden wordt afgewend. Het gebaar heeft ook een opvallende menselijk-symbolische betekenis: hoe kan de gemeenschap beter tonen dat zij de vredeloze voorgoed heeft uitgestoten dan door een kale plek te maken van de plaats waar zich eens zijn haardstede bevond?*

(58) Gertrude, vrouw van Everdey de Falce (van der Zickelen) werd (zonder jaartal) in het obituarium (dodenboek van betalenden) van de Sint-Janskerk gesitueerd op de Hoogpoort 'supra altam Portam' (DE PAUW, N., *Obituaire de l'église St-Jean (St-Bavon) à Gand, Brussel, 1889*, p. 130). Het conflict tussen de van der Zickelens en de van Sint-Baafs (jaartal onbekend) in DE LIMBURG STIRUM, TH., 1882, pp. 131-132 en 156-158. Clais werd daarbij verwond. Hij stierf enige tijd nadien, maar volgens Gillis van Sint-Baafs was er geen verband tussen de verwonding en de dood.

(59) Dit kan uit het volgende afgeleid worden: Jan oefende toen zijn functie van hostellier uit naast het huis en erf van Jakop van der Linden (SAG, 301 nr 4, 1373-1374, f. 30 en nr. 6, 1376-1377, 3v° en 4). Daarbij werden geen nadere specificaties gegeven. De eigendom van die Jacob blijkt echter uit latere akten naast het 'thuus ende huerve dat men eedt Ter Zickelen' te situeren (SAG, reeks 301 nr. 15, 1397-1398, f. 87v°). Ook tijdens zijn jaren als eerste schepen verbleef Jan soms in Zevergem, waar hij dan vanuit Gent per bode gebriefd werd ((SAG, reeks 400 nr. 10, f. 15v°).

(60) SAG, reeks 400 nr. 10, f. 215v°.

(61) FRIS, V. *Histoire de Gand, Gent, 2de uitg. 1930*, p. 99.

(62) De nieuwbouw elders in de ooit zeer belangrijke Onderstraat vervangt min of meer goed gedocumenteerde oudere bebouwing.

(63) BOONE, M., LALEMAN, M.C., LIEVOIS, D. *Van Simon sRijkensteen tot Hof van Ryhove, Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Gent, Gent, 1990*, deel 44, p. 59-61. 1990, pp. 59-62.

(69) DE SAINT GENOIS, J. 1850, pp. 104-105.

(64) VAN CAENEEM, R.C., 1954, pp. 175-190.

Deze straf die in de 12de eeuw nog algemeen opgenomen werd in de stedelijke keuren, werd ten tijde van de Alijn-Rijm vete nog maar zeer beperkt toegepast, te Gent vooral voor vredebreuk en schepenmoord. Ze had een nieuwe betekenis gekregen: *het werd door de overheid bewust als middel ter afschrikking aangewend, een idee die het strafrecht in de 14de eeuw meer en meer ging inspireren*. Daar was ook reden toe want om *de groothede en de horribelhede van* (de doodslag op de Alijns) was de *steede toen zeere onsteld ende beroert*. Van Caenegem meende dan ook dat in het Alijn-Rijm geval de primitieve vervloekingsidee geen rol meer speelde, maar dat het gebaar ingegeven was door een weldoordachte strafpolitiek, waaraan wellicht politieke hartstochten niet vreemd zijn geweest. Hij voegde er aan toe dat de verwoestingsidee in de zeden van het volk vastgeankerd lag. Bij oplaaien van politieke haat moest de inboedel van tegenstanders het vaak ontgelden. Het gebruik bleef in oorlogsomstandigheden nog tot in de twintigste eeuw voortbestaan.